

РОЛЬ КООПЕРАЦІЇ В БДЖІЛЬНИЦТВІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

Л. І. Михайлова, д.е.н., професор,

В. Л. Гриценко, аспірант

Сумський національний аграрний університет

Досліджуються проблеми розвитку кооперації в галузі бджільництва; узагальнюються погляди вчених на теорію і практику кооперації в аграрному секторі. Обґрунтовується необхідність врегулювання механізму управління галуззю бджільництва з точки зору її впливу на сільський розвиток. Викладено розмежування та конкретизація основних функцій управління галуззю на рівні громади, регіональному та державному рівнях.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що бджільництво в Україні в умовах глобалізації економіки та реалізації нею євроінтеграційних прагнень стало однією із привабливо стабільних та експорторієнтованих галузей, що сприяє формуванню позитивного платіжного балансу країни. Ця галузь наразі стрімко зміцнює свої позиції на внутрішньому і світових ринках, в тому числі завдяки

високій якості та відповідності світовим стандартам безпечності продукції. За останні роки обсяги експорту меду натурального із України значно зростають: тільки за останні три роки він зріс майже в 1,5 рази, з 36,3 тис. т в 2014 р. до 57 тис. т. в 2016 р. Збільшення експортної квоти на мед на 2,5 тис. т до країн ЄС, рішенням комітету із міжнародної торгівлі Європейського парламенту від 20 червня 2017 р. беззаперечно сприятиме реалізації сподівань вітчизняних виробників меду стосовно виходу продукції на ринки європейських країн. Разом з тим існуюча розпорошеність виробництва меду в господарствах населення України та малорезультативні спроби об'єднання їх в кооперативи до сьогодні спричиняють високі трансакційні витрати на ринку продукції бджільництва, неузгодженість дій агентів ринку щодо розв'язання нагальних проблем розвитку галузі бджільництва в країні. Нині так кооперативи і не перетворилися у потужні структури агробізнесу [1], а тому проблема дослідження їх ролі для сільського розвитку і галузі бджільництва зокрема є важливою та нагальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку кооперативних відносин в аграрному секторі економіки знаходяться в полі зору багатьох провідних вчених упродовж останніх десятиріч: В.Д.Мартінова, В.В.Зіновчука, О.М.Могильного, В.В.Гончаренка та інших. Так, питання необхідності створення кооперативів з точки зору положень інституціоналізму досліджувалися Николюк О.М. [2] і Цукер Л.Г. [3], а організаційним аспектам створення кооперативів в бджільництві приділяли увагу Яценко О.М.[4], Христенко О.А. [5], Жученко Д.Б. [6]. Так, Кропивко М.Ф. наголошує, що базові положення економічної теорії визначають, що конкурентоспроможне виробництво товарів масового попиту (в тому числі меду), яке відбувається в сільській місцевості, має бути великотоварним, тобто таким, яке спроможне формувати й поставляти на ринок достатньо великі (оптові) партії товарів. Саме при такому виробництві виникає «зростаючий ефект масштабу», який дає змогу виробникам отримувати додаткові вигоди від концентрації агропромислового виробництва, спеціалізації праці виробників та управлінського персоналу, запровадження технологічних і організаційно-економічних інновацій, зниження витрат виробництва, трансакційних витрат тощо, й тим самим підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції, а також покращувати соціальну ситуацію на селі [7]. Триваючі трансформації перебігу адміністративно-територіальної реформи в сільській місцевості та зміна завдань і функцій органів місцевого самоврядування беззаперечно має вплив на реалізацію кооперативних ідей для сільського розвитку.

Мета та методика дослідження. *Метою дослідження є вивчення засад створення кооперації в галузі бджільництва; проектування системи управління галуззю бджільництва з розмежуванням його основних функцій на рівні громади, регіону та межрегіонального рівня в контексті забезпечення сільського розвитку. Об'єкт дослідження має дуальний характер та поєднує процеси функціонування ринку продукції бджільництва, з однієї сторони, та процеси розвитку кооперативних відносин в різних видах економічної діяльності і аграрному секторі, з другої сторони. Результати досліджень, викладені в даній публікації, отримані авторами особисто в процесі виконання державної НДР «Інституційне забезпечення сталого розвитку сільських територій в умовах адміністративно-територіальної реформи». Методологічною основою виступають положення економічної теорії про кооперацію, розподіл праці та інтеграцію. Емпіричні підтвердження отримані авторами завдяки опрацюванню статистичних даних, монографічних спостережень, результатів експертної оцінки із застосуванням елементів соціологічного аналізу.*

Виклад основного матеріалу. Кооперація та поділ праці є факторами ефективності господарюючих суб'єктів. З одного боку, їх єдність в досягненні визначених кількісно та якісно цілей функціонування, а з іншого, – протиріччя та передумови розвитку конкуренції, спонукають учасників цього процесу до знаходження, опрацювання більш досконалих форм взаємовідносин, до запровадження інновацій, вдосконалення технологій, гнучкості поведінки та пошуку інших форм адаптації до змін в зовнішньому середовищі. Кооперація, за визначенням О. Чайнова, виступає досконалим організаційним варіантом ведення сільського господарства з безперечними перевагами [8].

На думку Кропивко М. Ф., дієвим шляхом забезпечення концентрації і спеціалізації агропромислового виробництва, зокрема в бджільництві, та підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК є розвиток інтеграційних процесів як горизонтальних, так і вертикальних. І застосовувати необхідно різні їх варіанти: кооперацію (створення фермерами, домогосподарствами кооперативів та їхніх об'єднань шляхом пайової участі у спільній діяльності); корпоратизацію (створення «корпорацій», у т.ч. ТНК); контрактацію (укладення переробними і торговельними компаніями, у т.ч державними, договорів із сільгосптоваровиробниками на виробництво й поставку сільськогосподарської продукції); кластеризацію (створення мережевих агропромислових груп, товариств, асоціативних об'єднань) [7]. Проте дослідження стану кооперативних форм

функціонування районних (регіональних) агропромислових комплексів не можна вважати вичерпними та повними.

Нині в Україні набуло поширення стрімке створення і розвиток агрохолдингів, в чому ми вбачаємо як позитивні, так і негативні моменти. Негативним є те, що вони не сприяють сталому сільському розвитку внаслідок багатьох факторів: діють та використовують ресурси на території однієї громади, а фактично є зареєстрованими на території іншої; відсутня зацікавленість у взаємодії з громадянами; мають низьку соціально відповідальну культуру ведення бізнесу тощо.

Разом з тим до сьогодні кооперація на селі, в тому числі в бджільництві, є нерозвинутою, хоча саме вона могла би допомогти в розбудові об'єднаних громад, створюючи робочі місця та наповнюючи бюджет громади, на території якої діє.

Л. Цукер зазначає, що інституціоналізація підвищує стабільність, знижуючи в такий спосіб невизначеність, а високо інституціоналізовані формалізовані організаційні структури та процеси є джерелом нової інституціоналізації [3]. Отже, організації зменшують невизначеність та створюють нові можливості для її подальшого зниження. Ці положення враховано Р. Коузом в його теорії трансакційних витрат, який довів наявність причинно-наслідкового зв'язку між можливістю зниження рівня витрат на трансакції та здійсненням виробничої діяльності у формі підприємства. Згідно висновків Р. Коуза та його послідовників, межі організації визначаються не тільки виробничими та технологічними (трансформаційними), але й трансакційними витратами [9]. За нашими дослідженнями, величина трансакційних витрат пасічників є дуже значною, а це зайвий раз доводить необхідність створення такої організації як кооператив.

Николук О. М., досліджуючи питання створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів та їх різновиди, визначає, які джерела невизначеності нівелюють кожний окремий вид кооперативу та форми прояву переваг такої форми організації. Серед них стабілізація ціни, якості продукції та обсягів виробництва, а також зниження рівня втрат при виробництві сільськогосподарської продукції [2].

Ми також вважаємо, що в подальшому ефективність галузі бджільництва багато в чому буде обумовлена саме розвитком різних форм кооперації: виробничої, споживчої, багатофункціональної, а також їх інтеграції. При цьому має бути змінений і механізм системи управління бджільництвом в умовах децентралізації влади, центральним елементом якої має бути орієнтація на забезпечення сільського розвитку.

Нами пропонується система управління галузі бджільництва, що включає три рівні: на рівні громади, регіональний, міжрегіональний та конкретизує перелік основних їх функцій (табл. 1).

Таблиця 1

**Система управління бджільництвом
в умовах сталого сільського розвитку**

Рівні управління	Виконувані функції
Рівень територіальної громади	<ul style="list-style-type: none"> - взаємодія з суб'єктами господарювання щодо врегулювання термінів обробки посівів ентомофільних культур та попередження втрати бджіл; - сприяння збуту продукції бджільництва; - забезпечення засобами виробництва; - контроль якості бджолопродукції; - впровадження прогресивних технологій інтенсивного комплексного бджільництва; - організація навчання пасічників; - організація ветеринарних та санітарно-гігієнічних заходів; - первинна переробка продукції, її зберігання; - кредитування та страхування пасік;
Регіональний (об'єднання зусиль декількох територіальних громад)	<ul style="list-style-type: none"> - переробка бджолопродукції, виробництво апіфітопрепаратів; - забезпечення пасік основними засобами та матеріалами; - збут надлишків бджолопродукції за межі регіону, країни; - організація племінного бджільництва; - збут апіфітопрепаратів та організація їх масового застосування в регіонах; - створення ціленаправленої маркетингової компанії з просування меду та інших продуктів бджільництва та позиціонування їх як соціально значимі продукти органічного походження з лікувальними властивостями та захисту бджіл;
Міжрегіональний (державний)	<ul style="list-style-type: none"> - організація та фінансування розробки нових технологій комплексного бджільництва, а також їх впровадження через регіональні та районні управління в господарствах; - координація міжрегіональних потоків апіфітопродуктів; - розробка і впровадження прогресивних технологій масового застосування апіфітопрепаратів; - виробництво прогресивних видів тари для продуктів бджільництва.

Джерело: сформовано авторами на основі дослідження.

Важливість та завдання системи управління розвитком бджільництва полягає в тому, щоб правильно визначити кількість пасічників, які працюють в регіоні, та кількість утримуваних ними сімей бджіл через їх суцільну реєстрацію. Покращенню процесу реєстрації пасічників та оновлення даних в такому реєстрі може сприяти підвищення соціальної відповідальності громади та кожного її окремого члена за результати своєї роботи. На основі таких даних можна буде чітко визначити ветеринарно-санітарний стан пасік, контролювати якість продукції, сприяти забезпеченню збуту продукції бджільництва.

Важливо здійснювати роз'яснювальну роботу та підтримку ініціатив щодо створення кооперативів; здійснювати навчання пасічників прогресивним методам і технологіям ведення бджільництва. Для покращення стану галузі варто використовувати запропонований Жученко Д.Б. механізм розрахунків за бджолозапилення ентомофільних сільськогосподарських культур і плодово-ягідних насаджень [6].

Об'єднання кооперативів в більші за розмірами асоціації дозволять створювати товарні партії меду для експорту, його переробку та створення апіфітопродуктів для власного споживання. Керування такими процесами буде становити регіональний рівень. На території декількох громад може існувати племінна пасіка, яка буде забезпечувати кооперативи якісним племінним матеріалом. На регіональному та державному рівні повинна бути створена цілеспрямована маркетингова компанія з просування меду та інших продуктів бджільництва та позиціонування їх як соціально значимих продуктів органічного походження з лікувальними властивостями та захисту бджіл як необхідної екологічної складової розвитку суспільства та економіки.

На найвищому державному рівні має здійснюватися координація роботи щодо організації та фінансування розробки нових технологій комплексного бджільництва, а також їх впровадження через регіональні та районні управління в господарствах; координація міжрегіональних потоків апіфітопродуктів; розробка і впровадження прогресивних технологій масового застосування апіфітопрепаратів для покращення здоров'я населення; виробництва прогресивних видів тари для продуктів бджільництва.

Бджоли можуть відігравати величезну роль у збільшенні урожайності сільськогосподарських культур шляхом не тільки запилення. Так, в США вже запатентовано новий принцип доставки засобів захисту рослин в поля. Компанія Bee Vectoring Technologies

пропонує лікувати ентомофільні рослини (персики, мигдаль, яблуні, кавуни та соняшник) біологічними агентами боротьби з хворобами за допомогою доставки їх бджолами. Прес-служба компанії повідомляє, що прибавка урожайності на полях соняшнику в 2016 р. при випробовуванні цього способу захисту рослин становила 31%. При цьому на обробку сільськогосподарської культури не було витрачено додаткових коштів [10].

Тому, вважаємо, що для розвитку ринку меду та ринку запилення в області потрібна програма розвитку бджільництва, що буде враховувати свої особливості і адаптивно коригуватися, виходячи з мінливих умов кон'юнктури ринку. Розробку програми розвитку бджільництва необхідно проводити при тісному співробітництві представників домогосподарств і кооперативів з органами виконавчої та законодавчої влади регіону, науково-дослідними установами та навчальними закладами.

Передбачається, що в процесі становлення програми мають реалізовуватися такі заходи: буде прийнята стратегія розвитку галузі і розподілені функціональні обов'язки між учасниками:

спеціалісти науково-дослідних установ будуть спільними зусиллями вирішувати завдання з формування єдиної інформаційної системи та процедур підготовки установчих і внутрішніх документів; підтримувати створення нових пасічних господарств, обслуговуючих кооперативів; проводити семінари для бджолярів з питань організації та управління виробництвом, проведення зоотехнічних та ветеринарних заходів, здійснювати консультаційну підтримку виробників, аналіз і моніторинг розвитку галузі; допомагати при розробці бізнес-планів; формувати єдину державну політику з розвитку бджільництва і т.д.;

громадські об'єднання пасічників і сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів пасічників будуть відстоювати інтереси бізнесу, продовжувати брати участь у розробці різних нормативно-правових актів, що сприяють розвитку галузі; господарства, які утримують бджіл, будуть поєднувати матеріальні та фінансові ресурси для утворення сільськогосподарських обслуговуючих або багатофункціональних кооперативів, здійснювати управління ними, брати безпосередню участь у діяльності кооперативів.

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі розвитку аграрного бізнесу та проведення адміністративно-територіальної реформи створення кооперативів серед виробників продукції бджільництва сприятиме об'єднанню їх зусиль для розв'язання багатьох проблем сільського розвитку.

Перш за все, галузь бджільництва є трудомісткою, виробництво розпорошене між дрібними виробниками, а отже, є нагальна потреба у концентрації виробництва на сільськогосподарських підприємствах, в об'єднанні громадян – створенні кооперативів з організації виробництва продукції бджільництва, обслуговування та її переробки, що може відбуватися з ініціативи як учасників, так і державних органів управління.

По-друге, потребує врегулювання відносин між фермерами та пасічниками з приводу запилення перехресно запилювальних культур (повідомлення термінів та оплати «роботи бджіл» за прибавку врожаю); з приводу використання різних видів пестицидів, які прямо або опосередковано через пилок наносять шкоду бджолам, а також погіршують якість меду.

По-третє, створення кооперативів буде сприяти освоєнню нових ринків збуту, а також отриманню більш достовірних даних щодо виробництва інших продуктів бджільництва для ефективного аналізу і планування: воску, прополісу, маточного молочка тощо, а саме вони можуть дозволити вивести галузь на більш прибутковий рівень.

По-четверте, створення обслуговуючих кооперативів в галузі бджільництва шляхом розвитку апітерапії може принести додаткові прибутки бджолярам, а головне, – створити нові робочі місця в сільській місцевості та наповнювати бюджети сільських громад.

Список використаних джерел

1. Зіновчук В. В. Організаційно-правові засади становлення сільськогосподарської кооперації в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1857/1/Zinovchuk_V_Organizational_and_legal_principles.pdf. Дата звернення: 18.08.2017 р.
2. Николук О. М. Місце та роль обслуговуючих кооперативів в інституціональному середовищі сільськогосподарських підприємств / О. М. Николук. — Житомир : ЖНАЕУ, 2013.
3. Zucker L. G. Institutional theories of organization / L. G. Zucker // Annual review of sociology. – 1987. – Vol. 13, No. 1. – P. 443–464.
4. Яценко О. М. Кооперація як напрям забезпечення розвитку підприємництва в галузі бджільництва / О. М. Яценко, Ю. С. Завадська // Кооперативний маркетинг в агробізнесі: проблеми і перспективи розвитку в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. Міжнар. року кооперативів, 5–7 квіт. 2012 р. — 2012. — С. 308–312.
5. Христенко О. А. Кооперація – шлях до ефективного бджільництва / О. А. Христенко // Збірник наукових праць

Таврійського державного агротехнологічного університету.
Мелітополь: ТДАУ. – 2010. – №. 2 (10). – С. 407–412.

6. Жученко Д. Б. Передумови створення регіонального кооперативного об'єднання пасічників / Д. Б. Жученко // Ефективна економіка. – 2014. – №. 2. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2750>.

7. Кропивко М. Ф. Організація та планування комплексного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2014. – №. 7. – С 109–121.

8. Чаянов А. В. Избранные произведения: сборник / Сост. Е. В. Серова. – М.: Моск. рабочий, 1989.

9. Coase R. H. The nature of the firm / R. H. Coase // *Economica*. – 1937. – Vol. 4, No. 16. – P. 386–405.

10. Bee vectoring technology | hive & bees in an inoculum dispenser system [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.beevt.com/solution/hive-bees-bee-vectoring-technology/>.